

למשמעות עבודת הקטורת ביום הכיפורים

מבוא – המשמעות ההלכתית של המשמעות ההגותית

א. מחלוקת הצדוקים והפרושים בעבודת הקטורת

ב. הקטורת – חיבור ארץ ושמים

1. מעלה עשן

2. הריח

3. דקה מן הדקה

4. המקום

5. הזמן

6. החפינה

7. ההמתנה

ג. זכר לתכלית עבודת הקטורת ביום הכיפורים בימינו

מבוא – המשמעות ההלכתית של המשמעות ההגותית

טעמי המצוות נתפסים בדרך כלל כעניין הגותי ולא כנושא של אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ברם כשאנו מדברים על קיום מיטבי של מצוות, לפי הפרשנות הרחבה של המושג "מצוות צריכות כוונה", אין ספק שהכוונה הופכת להיות חלק מההלכה. קיום מצווה בהידור פירושו לקיים את המצווה עם הכוונות התלויות בה. כבר לימדנו הב"ח באו"ח סי' תרכה שהטור והשו"ע פסקו "הלכה" במחלוקת האם סוכות המדבר היו ענני כבוד או סוכות ממש, כדי שהמקיים את מצוות סוכה יתכוון בעת קיומה למשמעות הנכונה של המצווה.

ואם הדבר נכון במצווה של אדם פרטי כמו ישיבת סוכה, כל שכן שהדבר נכון בכוהן הגדול ביום הכיפורים, שהוא שליח ציבור לכפר בעד כל קהל ישראל. אין ספק שנצפה משלוחנו שכשהוא מקיים בעדנו את עבודת היום הקדוש הוא יעשה זאת עם הכוונות העמוקות ביותר, כך שהמצוות יתקיימו בהידור רב כיאה לשלוחה של כנסת ישראל כולה. ממילא שאלת משמעות המעשים שעליהם נצטוו הכוהן הגדול הופכת להיות שאלה הלכתית – למה להתכוון. הציפייה היא שבשבעת הימים קודם יום הכיפורים, שבהם הכוהן הגדול פורש מביתו ולומד את סדר העבודה, הוא יקבע גם זמן להבין ולהעמיק בכוונות שעליו לכוון בכל הקטרה ובכל הזאה.

נרצה אפוא לתרום תרומה צנועה ולהציע כאן משמעות לעבודת הקטורת על פרטיה השונים, ונקווה בע"ה שיועילו הדברים לשכלל את כוונותיו של הכוהן הגדול שיקטיר את הקטורת בקודש-הקודשים במהרה בימינו.

א. מחלוקת הצדוקים והפרושים בעבודת הקטורת

מפורסמת היא המחלוקת שהייתה בבית שני בין הצדוקים (או הבייתוסים)¹ לבין הפרושים בשאלת מקום הקטרת הקטורת. הצדוקים סברו שיש להקטיר את הקטורת בקודש, ואז להיכנס איתה לקודש-הקודשים. טעמם מבואר בספרא (אחרי מות, פרשה ב ג, יא מובאת בירושלמי יומא א, ה):

...שהרי הצדוקים אומרים יתקן מבחוץ ויכניס מבפנים, אם לפני בשר ודם עושים כן, קל וחומר לפני המקום, ואומר "כי בענן אראה אל הכפורת". אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר "ונתן את הקטורת על האש לפני ה'", אינו נותן אלא בפנים...

הרמב"ם (עבודת יום הכיפורים א, ז) סיכם את שיטתם כך:

בימי בית שני צץ המינות בישראל, ויצאו הצדוקין, מהרה יאבדו, שאינן מאמינין בתורה שבעל פה, והיו אומרין שקטורת של יום הכפורים מניחין אותה על האש בהיכל חוץ לפרוכת וכשיעלה עשנה מכניס אותה לפנים לקדש הקדשים, הטעם, זה שכתוב בתורה "כי בענן אראה על הכפרת" אמרו כי הוא ענן הקטורת, ומפי השמועה למדו חכמים שאין נותן הקטרת אלא בקדש הקדשים לפני הארון, שנאמר "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'"...

הצדוקים הביאו ראיה הן מסברה הן מפסוק.² הסברה היא שלא ראוי להיכנס לקודש-הקודשים - המקום המוצנע של השכינה - בלי לבקש רשות, שהרי אפילו לחדרו הפרטי של אדם בשר ודם אין אדם רשאי להיכנס בלי רשות. הפסוק שהביאו הצדוקים הוא "כי בענן אראה על הכפרת" (ויקרא טז, ב), והם פירשו שהכוונה לענן הקטורת; רק אחרי שיוצרים אותו, ניתן להיכנס לקודש-הקודשים.

טענת הצדוקים מן הפסוק אינה חזקה כל כך; אדרבה, נראה שהפסוק בהמשך הפרשה "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'" (שם, פסוק יג) תומך בשיטתם של הפרושים. אולם סברת הצדוקים נראית הגיונית מאוד: וכי יעלה על הדעת להיכנס למקום השכינה בלי למסך קודם את המקום באמצעות ענן קטורת?

על השאלה הזו נכתב רבות, ונראה שכיוון מרכזי אחד הוא שלפי הפרושים הפרשה מלמדת שהשכינה אינה ממתינה לכוהן הגדול בקודש-הקודשים, אלא אדרבה, מתפקידו להוריד את השכינה באמצעות מעשה הקטורת.

1. לגבי הכינוי "צדוקים" או "בייתוסים" ראה י' קנוהל וס' נאה, "מילואים וכיפורים", תרביץ סב, א (תשנ"ג), עמ' 27, הערה 35.

2. במקורות חז"ל יש שהובאה סברת הצדוקים ויש שהובא הלימוד מהכתוב, ראה סקירה אצל קנוהל ונאה, שם, עמ' 29, הערה 38.

למשמעות עבודת הקטורת ביום הכיפורים

מקור בחז"ל לכך שהקטורת היא שמורידה את השכינה למקדש מצאנו בתנחומא תצוה טו לעניין חנוכת המשכן:

א"ר יצחק בן אליעזר תדע לך שנעשה המשכן וכל כליו ושחט את הקרבנות והקריבו וערך על המזבח וסדר את השלחן ואת המנורה ואת הכל ולא ירדה שכינה עד שהקריבו את הקטורת מנין דכתיב (שיר השירים ד) "עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני יזלו בשמיר".

בפרשנים מצאנו את הגישה הזאת לגבי הקטורת של יום הכיפורים. ר"י בכור שור (ויקרא זז, יז) הסביר מדוע אסור לכל אדם להיות באהל מועד:

וכל אדם לא יהיה באהל – מפני אימת השכינה שבאה בענן הקטורת, כדכתיב "כי בענן אראה על הכפורת"...

אם כן, עקרונית אולי צודקים הצדוקים שלא ייתכן להיכנס למקום שבו שרויה שכינה בלי למסך אותו בענן, אולם בעת שהכוהן הגדול נכנס לקודש-הקודשים עדיין אין השכינה שרויה בו. רק לאחר עבודת הקטורת מתגלה השכינה.³

ברם גם אחר מתן הפרשנות הזאת, עדיין יש קושי מסוים על שיטת הפרושים. שהרי אם נחזור למשל של הצדוקים "אם לפני בשר ודם עושין כן", הרי מדרך ארץ הוא שאין אדם נכנס לחדרו הפרטי של זולתו ללא רשות גם כאשר זולתו אינו נמצא שם. כל אדם בעל נימוסין ירגיש שלא בנוח לחדור לחדר המיטות של חברו סתם כך בלי רשות. גם אם נניח אפוא שבעת שהכוהן הגדול נכנס לפני ולפנים עדיין אין השכינה שם, בכל זאת יקשה עלינו להבין איך הוא יכול להיכנס בלי ענן ממסך.

נראה לי שדווקא התמיהה הזאת תעמיד אותנו על נקודה חשובה בעניינו של היום. על פעמוני המעיל נאמר (שמות כח, לה):

וְהָיָה עַל אֶהָרֶן לְשָׂרֵת וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּבֹאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ לְפָנַי ה' וּבְצִאתוֹ וְלֹא יָמוּת.

וביאר את הפסוק הרמב"ן שם:

ומה שאמר למעלה ונשמע קולו בבואו אל הקדש ולא ימות, הוא על דעתי ביאור למצות הפעמונים, כי מפני שאין בהם צורך בלבישה, ואין דרך הנכבדים לעשות

3. ראה על כך: קנוהל ונאה, שם, עמ' 32: "הקטרת הקטורת היא המפתח לגילוי שכינה!"; ר"י ברנדס, "קטורת", בתוך: ר"א בזק (עורך), וביום צום כיפור ייחתמו – קובץ מאמרים על יום הכיפורים, אלון שבות תשס"ה, עמ' 107: "העלאת הקטורת היא עצמה חלק מפעולה אנושית להשראת שכינה"; ר"א סתיו, מבית לפרוכת – פשט, עיון ומשמעות בעבודת יום הכיפורים, אלון שבות תשע"ו, עמ' 197: "...שהקטורת מהווה כלי ליצירת גילוי השכינה". בניגוד לכך ראה ר"י בן-נון, "היום השמיני ויום הכיפורים", מגדים ח (סיון תשמ"ט), עמ' 25, הערה 52.

להם כן, לכך אמר כי צוה בהם בעבור שישמע קולו בקדש, ויכנס לפני אדוניו כאלו ברשות, כי הבא בהיכל מלך פתאום חייב מיתה בטכסיסי המלכות, כענין אחשורוש.⁴

דברי הרמב"ן הללו, שלכאורה עולים בקנה אחד עם סברת הצדוקים "לפני בשר ודם עושין כן...", מעלים תמיהה פשוטה: והרי דווקא בכניסה למקום האינטימי ביותר במקדש, הלוא הוא קודש-הקודשים, הכוהן הגדול נכנס כידוע בבגדי לבן, ללא המעיל ופעמוניו. האם לא היה מצופה שדווקא בכניסה הייחודית הזאת ילבש הכוהן הגדול את המעיל עם הפעמונים?

שאלה זו הובאה כהווה אמינא כבר בספרא (אחרי מות, פרשה א א, ח):

בתוך שנאמר במעיל "והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו כבואו אל הקודש", יכול יכנס בו לפני ולפנים? תלמוד לומר "בד" ולא במעיל.

גזרת הכתוב שללה את ההו"א הזאת, אבל עדיין יש להבין מדוע.

השיב על כך רבנו בחיי בפירושו לשמות שם:

וסימן הקריאה ונטילת הרשות זה היה בכל ימות השנה. וזהו שנאמר ונשמע קולו כבואו אל הקודש – ולא לפני ולפנים. מפני שלפני ולפנים לא היה צריך השמעת קול ולא היה נכנס שם בבגדי זהב אלא בבגדי לבן בלבד, וזו היא מעלתם של ישראל שהכהן הגדול היה נכנס לפני ולפנים ביום הכיפורים בלא סימן הקריאה ובלא נטילת רשות.

החיבה המיוחדת שבין ישראל לקב"ה ביום הכיפורים מאפשרת לשלוחם של ישראל, הכוהן הגדול, להיכנס לחדר הפנימי בלי נטילת רשות. ישראל והקב"ה ביום הכיפורים הם כמו בני זוג שכל אחד נכנס לחדרם כרצונו כביכול ללא הודעה מוקדמת.⁵

אמנם ברור שהקשר המיוחד הזה מסויג בכך שכאשר השכינה מתגלה יש צורך בכיסוי, שהרי "לא יראני האדם וחי" (שמות לג, כ), ואין כאן ממש קשר זוגי כמו במשל, אולם עדיין החיבה המיוחדת באה לידי ביטוי בכך שהכוהן הגדול אינו מבקש רשות להיכנס לחדר האינטימי. לפיכך הוא אינו לובש את המעיל עם הפעמונים, ולכן הוא גם מורשה להיכנס

4. וראה השוואה בין פעמוני המעיל לבין כניסה ברשות לבית פרטי של הזולת כבר בספרות חז"ל: "אמר רבי שמעון בן יוחאי ד' דברים הקדוש ברוך הוא שונאן אף אני איני אוהבן... והנכנס לביתו פתאום ואין צריך לומר לתוך ביתו של חבירו רב אמר אל תכנס לעיר פתאום ואל תכנס לבית פתאום... ר' יוחנן כד הוה סליק למשאל שלמיה דרבי חנינא הוה מבעבע על שום ונשמע קולו" (ויקרא רבה כא, ח).

5. כמובן ניתן גם להסביר את היעדר המעיל בכך שיש בו זהב על כל המשמעויות שלו, ראה ראש השנה כו ע"א. להסברים נוספים בכיוון זה ראה גם ר"י בן-נון, שם, עמ' 20, הערה 35.

בלי מיסוך ענן כפי שדרשו הצדוקים. הללו החמיצו על ידי פרשנותם את מעלתם המיוחדת של ישראל, ועשו קל וחומר שכל עניינו מבטא את הזרות של הכוהן הגדול בביתו של ה'.

קרבה זו שבין הכוהן הגדול נציגם של ישראל לבין הקב"ה באה לידי ביטוי נאה בדברי הרא"ש הללו (יומא, הלכות סדר עבודת יום הכפורים על דף נב ע"ב):

ובסדר אתה כוננת כתוב טמטם עיניו ויצא ואין זה בגמרא, אדרבה מתוך הירושלמי משמע שאינו צריך. והכי איתא בירושלמי: עד שלא ניטל הארון היה נכנס ויוצא לאורו של ארון משניטל הארון היה מגשש ונכנס מגשש ויוצא.

כלומר, הכוהן הגדול מורשה לזון את עיניו מבית קודשי הקודשים ואף ליהנות מאורו של הארון, מכוח היותו בן בית במקום.⁶

ב. הקטורת – חיבור ארץ ושמים

אמרנו שהקטורת מהוה אמצעי להורדת השכינה למקדש ולעם ישראל. אולם עדיין יש לשאול מדוע נבחרה דווקא הקטורת לכך, וכיצד העניין מסומל בעבודתה דווקא. ברצוננו להציע שעבודת הקטורת על פרטיה מבטאת במישורים שונים את הרעיון של חיבור עם ישראל שבארץ לאביו שבשמים, ובכך היא משמשת כלי להורדת השכינה לארץ. הבנה שכזו עשויה לשפוך אור על פרטים הלכתיים תמוהים בעבודת הקטורת שיבוארו לאור העיקרון שאנו מציעים.

1. מעלה עשן

בקטורת הוכנס עשב הנקרא "מעלה עשן". על מקורו ותפקידו למדנו מסוגיית יומא (נג ע"א):

תנו רבנן: "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'", שלא יתקן מבחוץ ויכניס, להוציא מלבן של צדוקין שאומרים יתקן מבחוץ ויכניס. מאי דרוש? "כי בענן אראה על הכפרת", מלמד שיתקן מבחוץ ויכניס. אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'", אם כן מה תלמוד לומר "כי בענן אראה על הכפרת"? מלמד שנותן בה מעלה עשן. ומניין שנותן בה מעלה עשן? שנאמר "וכסה ענן הקטרת את הכפרת", הא לא נתן בה מעלה עשן או שחיסר אחת מכל סמניה חייב מיתה.

הגמרא שם תמחה על כך שמובאים בברייתא (שמקורה בספרא אחרי מות, פרשה ב, שם) שני פסוקים המלמדים דין זה – שנותן בה מעלה עשן: "כי בענן אראה על הכפרת"

6. וזאת בניגוד לאומנים שעליהם נאמר במשנה (מידות ד, ה): "ולולין היו פתוחין בעליה לבית קדש הקדשים שבהן היו משלשלין את האומנים בתיבות כדי שלא יזונו עיניהן מבית קדשי הקדשים".

ו"וכסה ענן הקטרת את הכפרת". אמוראים שונים נדרשו לשאלה זו, ואביי הסיק על פי ברייתא אחרת:

אמר ליה אביי והא איפכא תניא, דתניא: נתן בה עיקר מעלה עשן היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה כיון שהגיע לשמי קורה ממשמש ויורד בכותלים עד שנתמלא הבית עשן, שנאמר "והבית ימלא עשן". אלא אמר אביי הכי קאמר אין לי אלא עיקר מעלה עשן, עלה מעלה עשן מנין? תלמוד לומר וכסה.

מדברי הברייתא ואביי ניתן ללמוד שהעיקר של הצמח "מעלה עשן" גורם לכך שהעשן "מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה". הצורך בהכנסתו לקטורת נלמד מהפסוק בתחילת הפרשה "כי בענן אראה על הכפרת". העלה של הצמח "מעלה עשן" כנראה גורם לפיזור העשן בקודש-הקודשים, ולכן הוא נלמד מהפסוק "וכסה ענן הקטרת את הכפרת", וכדברי ר"ח שם:

תריצנה הכי ונתן את הקטורת על האש לפני ה' כי בענן אראה על הכפורת. אין לי אלא עיקר מעלה עשן, כלומר השרש שהוא חזק שהוא מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה, וכיון שהיה מגיע לשמי קורה היה ממשמש בכותלים ויורד עד שנתמלא הבית עשן שנא' וימלא הבית את הענן וגו'. אין לי אלא עיקר מעלה עשן, עלה מעלה עשן שחוקה מנ"ל? ת"ל וכסה ענן הקטורת וגו' כלומר כיון שהיא שחוקה נתערבה ונתכסת...

מדבריו נראה שיש לתת בקטורת גם את העיקר וגם את העלה. נמצאנו למדים שעליית הקטורת כמקל היא היא שמורידה את השכינה וגורמת לקיום "כי בענן אראה על הכפרת". לאחר ירידת השכינה יש צורך למסך את המקום מפניה, ולכן מכניסים בקטורת גם את העלה של "מעלה עשן" כדי שיגרום לפיזור רחב ומהיר של הענן "עד שנתמלא הבית עשן".

ממקום אחר במסכת יומא (לח ע"א) למדנו על החשיבות הרבה שייחסו חכמים לכך שהקטורת תעלה למעלה בצורה ישירה כמקל:

תנו רבנן בית אבטינס היו בקיאיין במעשה הקטורת ולא רצו ללמד שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים והיו יודעין לפטם כמותם ולא היו יודעין להעלות עשן כמותן של הללו מתמר ועולה כמקל של הללו מפציע לכאן ולכאן וכששמעו חכמים בדבר אמרו כל מה שברא הקדוש ברוך הוא לכבודו בראו... וחזרו בית אבטינס למקומן שלחו להם חכמים ולא באו כפלו להם שכרן ובאו...

נראה שגלומה כאן ההבנה שתפקיד הקטורת הוא לחבר בין עם ישראל שבארץ לאביהם שבשמים. עליית הקטורת מהמחנה שבארץ אל על היא מעין המחשה ויזואלית של קריאת הכוהן הגדול בשם עם ישראל לחיבור עם הקב"ה. לכן רצו חכמים שהעשן יעלה בצורה של מקל ישר המבטא את הדרך הקצרה ביותר והישירה ביותר בין הארץ לשמים. כאשר העשן

"מפציע לכאן ולכאן", החיבור בין הארץ לשמים מומחש בצורה לא ברורה ולא חדה. על כן הסכימו חכמים לכפול את שכרם של בית אבטינס בגלל החשיבות של עליית הקטורת בקו ישר כדי לבטא חיבור ישר וחד בין ישראל לקב"ה.

ההבנה שזה עניינה של הקטורת ביום הכיפורים ולכן ניתן בה מעלה עשן, יכולה להסביר גם מדוע הדין שאם חיסר מעלה עשן מהקטורת חייב מיתה נאמר רק בקטורת של יום הכיפורים ולא בקטורת של שאר ימות השנה, כפי שמשמע מן הרמב"ם בהל' כלי המקדש פרק ב הלכות א-ח בהשוואה להל' עבודת יום הכיפורים פרק ה הלכה כה, וכפי שכתב בבית יוסף, או"ח סי' קלג (ובמשנה למלך בהל' כלי המקדש שם דן בנושא באריכות). אכן אם תכליתה של הקטורת ביום הכיפורים שונה מתכליתה של הקטורת שבכל יום, ניתן להבין מדוע רק בה מעכבת הוספת מעלה עשן.

2. הריח

לכאורה העלאת עשן בצורה ישרה כדי לבטא את הקשר בין הארץ לשמים יכולה להתבצע גם בקרבנות מן החי. ייתכן מאוד שגם אם נוסף מעלה עשן לקרבן ונעלה על המזבח, נצליח לגרום לעשן ישר כמקל. מדוע נבחרה דווקא הקטורת כדי להמחיש את החיבור שבין ארץ לשמים?

נראה שהדבר קשור בתפקידה של הקטורת כמפיקה ריח נעים.

חז"ל התייחסו לחוש הריח כחוש מיוחד בעדינותו ביחס לחושים אחרים. כך אמרו בברכות (מג ע"ב):

אמר רב מנין שמברכין על הריח שנאמר כל הנשמה תהלל יה. איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו הוי אומר זה הריח.

בניגוד לחושי הטעם והמישוש הגסים שמתקיימת בהם הנאה גופנית חושנית, חוש הריח העובר דרך האוויר נתפס כחוש רוחני יותר המהנה את הנשמה של האדם. הנשמה היא החלק האלוהי שבגוף האדם ומבטאת את החיבור שבין האדם לבין הבורא: "ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב, ז).

נראה שהחיבור שבין ארץ לשמים ביום הכיפורים מתקיים בכוונה בקטורת היוצרת עשן של ריח טוב, ולא בקרבנות מן החי. הריח המהנה את הנשמה, נקודת החיבור בין הבורא לנברא, הוא שמחבר בין עם ישראל לבין הקב"ה.

3. דקה מן הדקה

חומר הקטורת של יום הכיפורים היה שונה מחומר הקטורת של שאר ימות השנה לא רק ברכיבו, כפי שראינו לעיל, אלא גם במצב הצבירה שלו.

מקור העניין במשנה ביומא (מג ע"ב):

בכל יום היתה דקה, והיום דקה מן הדקה.

הגמרא (שם מה ע"א) מביאה ברייתא המביאה את מקור הדין:

תנו רבנן דקה מה תלמוד לומר והלא כבר נאמר ושחקת ממנה הדק? אלא להביא דקה מן הדקה.

כבר העיר הגרי"ז (חידושי הגרי"ז, כריתות ו ע"ב ד"ה בגמ' ושלש) שלא מצאנו שיעור בדקות הקטורת, ולכן הסיק שאין זה דין בחפצא של הקטורת אלא בעצם הפעולה של השחיקה השנייה. אולם לא שמענו בדבריו מהו הטעם של חובת השחיקה השנייה. והרי בכל ימות השנה הקטורת חייבת להיות דקה. מדוע ציוותה התורה לשחוק שנית את קטורת יום הכיפורים?

עמד על כך הראי"ה קוק בספרו עין איה (חלק א עמ' קמא):

ומחזירים למכתשת בערב יום הכיפורים ושוחקן יפה יפה כדי שתהא דקה מן הדקה. כמה שיש מהיחשים הגופניים וההערכות החומריות... בהקטורת התמידית... מתעלה הדבר ביום הכיפורים לעלות למרום עליון... צריכים הם אלה שלושת המנים, שהם מותאמים לקדושת יום הכיפורים המופשטה, העומדת למעלה מכל מגע של עניין מוגבל וחומרי, להיות מוחזרים למכתשת, להעלותם יותר ויותר ברומ האצילות והמחשבה העליונה המופשטת לגמרי, יותר מהצורה האצילית של כל ימות השנה, שאפשר שיהיה לה איזה מגע וקשר עם צרכים מוגבלים וחומריים. וכאן שוחקן יפה יפה לשאוב עי"ז מהציוור הרוחני העליון של שאיפת המחשבה ברוממות קדושתה ושאיפותיה העליונות העולות אך למעלה, כדי שתהא דקה מן הדקה.

הרב קוק מתאר את הדקיקות של המסה כמעין התקרבות לרוחני. העולם החומרי הוא עולם של מסה בעלת נפח ומשקל. השחיקה הייחודית של קטורת יום הכיפורים נועדה לתת לקטורת הזאת מינימום מסה, על גבול חוסר המסה, כדי להגדיל את הרוחניות שלה.

נמצא אפוא שהקטורת של יום הכיפורים נמצאת במצב צבירה שעל הגבול שבין החומרי לרוחני, כדי לבטא את רעיון חיבור הארץ החומרית עם השמים הרוחניים.

4. המקום

את הקטורת הרגילה מקריבים על מזבח הקטורת שבקודש. מדוע לא ציוותה התורה להקטיר גם את קטורת יום הכיפורים על המזבח הרגיל? אין ספק שקודש-הקודשים הוא המקום המתאים לסמל את חיבור השמים והארץ. קודש-הקודשים הוא מעין 'קו האופק' שבו נושקים השמים לארץ, כמבואר בגמרא בסוכה (ד ע"ב):

למשמעות עבודת הקטורת ביום הכיפורים

ארון תשעה וכפורת טפח הרי כאן עשרה, וכתיב "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת", ותניא רבי יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואלהיו למרום שנאמר "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם"...

זהו המקום שבו השכינה מרכינה את ראשה לגובה עשרה טפחים והאדם זוכה להיוועד עימה.

הראי"ה קוק בספרו אורות הקודש (חלק ב עמ' שיא) כותב:

יש עולם של חול ועולם של קודש, עולמים של חול ועולמים של קודש. העולמים סותרים זה את זה. כמובן הסתירה היא סובייקטיבית. האדם בהשגתו המצומצמת אינו יכול לפשר בין הקודש ובין החול ואינו יכול להשוות סתירותיהן, והן אמנם מיושבות ברום עולם במכון קודש הקודשים.

כלומר, דווקא קודש-הקודשים - פסגת הקדושה - הוא מקום המפגש של החול והקודש. דווקא עוצמת הקדושה שבו יכולה להביא לחיבור שני העולמות הרחוקים הללו, ליישוב הסתירה שבין החול והקודש. לפיכך החיבור בין הארץ לשמים מתבצע ביום הכיפורים דווקא בקודש-הקודשים.

5. הזמן

גם היום שנבחר לחיבור הזה שבין שמים וארץ - יום הכיפורים - מבטא במהותו את החיבור. מצוות העינוי ביום הכיפורים הופכת את עם ישראל לעם רוחני יותר, עם שליוס אחד אינו עוסק בחייו החומריים. העידון המיוחד הזה אחת בשנה מזכה את עם ישראל ביכולת להתחבר לקב"ה.

כך תיאר המדרש את עם ישראל ביום הכיפורים (פרקי דר' אליעזר, פרק מו במהדורת ורשה):

ראה השטן שלא נמצא בהם חטא ביום הכיפורים. אמר לפניו ריבוננו של עולם מה מלאכי השרת אין להם קפיצין כך ישראל עומדים על רגליהם ביום הכיפורים, מה מלאכי השרת אין להם אכילה ושתייה כך ישראל אין להם אכילה ושתייה ביום הכיפורים. מה מלאכי השרת שלום מתווך ביניהם כך ישראל שלום מתווך ביניהם ביום הכיפורים...

עם ישראל דומה ביום הכיפורים למלאכים, לצבא השמים. לכן יום הכיפורים הוא היום המתאים שבו יתרחש החיבור בין עם ישראל המטוהר, המזוכך והמעודן לבין הקב"ה.

6. החפינה

בעבודת הקטורת מצינו שתי חפינות. החפינה הראשונה הייתה מחוץ לקודש-הקודשים, כמבואר במשנה ביומא (ה, א; מז ע"א):

הוציאו לו את הכף ואת המחטה, חפן מלא חפניו ונתן לתוך הכף, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו וכך היתה מדתה. נטל את המחטה בימינו ואת הכף בשמאלו.

בגמרא בהמשך (מט ע"ב) מובאת ברייתא המלמדת שבתוך קודש-הקודשים הייתה חפינה שנייה:

כיצד הוא עושה אוחז את הבזך בראש אצבעותיו ויש אומרים בשיניו ומעלה בגודלו עד שמגעת לבין אצילי ידיו וחוזר ומחזירה לתוך חפניו וצוברת כדי שיהא עשנה שוהה לבוא ויש אומרים מפזרה כדי שיהא עשנה ממחרת לבוא וזו היא עבודה קשה שבמקדש... שמע מינה חופן וחוזר וחופן שמע מינה.

הרמב"ם (עבודת יום הכיפורים ה, כז) פסק על פי הגמרא (מח ע"א) שהחפינה היא עבודה ממש, ולא רק הכשר טכני:

חפינת הקטורת עבודה, והמחשבה פוסלת בה, וכן חתיית הגחלים לקטורת נפסלת במחשבה, שמכשירי קרבן כקרבן.

מקורה של החפינה הראשונה מפורש בתורה (ויקרא טז, יב):

וְלָקַח מִלֵּא הַמִּחְתָּה גִּחְלֵי אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ מִלִּפְנֵי ה' וּמִלֵּא חֲפָנָיו קִטְרֹת סַמִּים דָּקָה וְהֵבִיא מִבֵּית לִפְרֹכֶת.

אולם מה מקור החפינה השנייה בתוך קודש-הקודשים? המקור מוסבר בתוס' ישנים שם מז ע"א ד"ה שלא יעשה:

וטעמא דחופן וחוזר וחופן משמע ליה משום דכתב מלא חפניו והביא מבית לפרכת שמלא חפניו יש לו להביא לפני ולפנים ולא בכלי ומה שהתרנו להביא בכלי היינו משום דלא אפשר כדאמרינן לקמן הלכך צריך לחפון בפנים ולהניחו בחפניו ושביקיה לקרא דהוא דחיק ומוקי אנפשיה.

אם כן מצאנו את המקור, אולם מה תכליתה של החפינה הזאת ומה טעמה?

הרי"ד סולוביצ'יק, המדגיש שחובת החפינה השנייה היא מדאורייתא, מעלה שתי אפשרויות בעניין (שיעורי הגרי"ד - עבודת יום הכיפורים, ירושלים תשס"ה, עמ' צח):

ונראה שחוזר וחופן לאחת משתי מטרות: או כדי להשלים קדושת הקטורת... או כדי לאפשר הקטרה מתוך ידיו ולא מתוך הכף, דכך נאמרה הלכה בסדר ההקטרה...

בהמשך דבריו הוא מתלבט אם החפינה השנייה היא דין בחפצא של הקטורת או בגברא כחובה על הכוהן הגדול "כחלק מתהליך ההקטרה", ומעלה אפשרות שיש נפ"מ בין שתי

התפיסות. בסוף דבריו נראה שלאור המקור שהובא בתוס'–ישנים הוא נוטה לקבל את ההבנה שמדובר בדין בתהליך ההקטרה, אולם הוא לא ביאר מדוע "כך נאמרה הלכה".

ונראה לי להציע לאור דברינו לעיל הסבר לצורך בחפינה שנייה. אמרנו לעיל שעבודת הקטורת בקודש–הקודשים נועדה להביע את בקשתו של הכוהן הגדול לחבר את עם ישראל עם הקב"ה. פעולת הקטורת היוצרת את עמוד החיבור הזה היא מעין "חיזור" של ישראל אחרי הקב"ה כדי שיתגלה עליהם בשכינתו. נראה אפוא שתנועת ידו של הכוהן הגדול שלוח עם ישראל מבטאת את הרצון הזה. היא מעין שליחת יד לכיוון ארון הברית והכפורת שעליו, והיא מבטאת את הרצון לחיבור, יד מושטת המבקשת כביכול לפגוש יד אחות, מעין ידי החתן והכלה המושטות זו לזו בעת הקידושין. זוהי הסיבה שיש דין מיוחד שהכוהן הגדול יקריב את הקטורת מתוך חופניו ולא ישפוך את הקטורת מן הכף על המחטה – ליצור את שליחת היד שתבטא את הרצון לקשר.

7. ההמתנה

בהקטרת הקטורת בקודש–הקודשים מצינו דין תמוה – המתנת הכוהן הגדול שם.

עניין זה רמוז במשנה ביומא (ה, א; נב ע"ב):

הגיע לארון נותן את המחטה בין שני הבדים צבר את הקטרת על גבי גחלים ונתמלא כל הבית כולו עשן. יצא ובא לו בדרך בית כניסתו ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון. ולא היה מאריך בתפלתו שלא להבעית את ישראל.

מהמשנה משתמע – אם כי לא במפורש – שהכוהן הגדול יוצא רק אחרי שנתמלא הבית עשן.

הרמב"ם כתב זאת בצורה מפורשת (עבודת יום הכיפורים ד, א):

וצובר את הקטרת על גבי הגחלים בידו לפניו במחטה, כדי שתהיה הקטורת קרוב לארון ורחוקה מפניו שלא יכוה, וממתין שם עד שיתמלא הבית עשן ויצא, והוא מהלך אחרונית מעט מעט פניו לקדש ואחוריו להיכל עד שיצא מן הפרוכת, ומתפלל שם בהיכל אחר שיצא תפלה קצרה שלא להבעית את העם שמא יאמרו מת בהיכל...

יש לציין שמבחינה מעשית חובת ההמתנה הזאת אינה פשוטה כלל, כי היא עלולה להבעית את העם, ובכל זאת היא נדרשת.⁷ הרי"ד סולוביצ'יק (שם עמ' קג) טען שההמתנה הזאת אינה חלק מפעולת ההקטרה, "דמצד קיום הקטרה כאשר הניח הכהן את הקטורת על האש, הוא כבר סיים בכך את מעשה העבודה". לכן נתן הרי"ד סולוביצ'יק הסבר אחר לעניין:

7. סקירה על כך אצל ר"א סתיו (לעיל הערה 3), עמ' 212.

ומה שכהן גדול ביום הכיפורים ממתין עד שיתמלא הבית עשן, היינו מדין כניסה לקדש הקדשים ויציאה הימנו, דזה כולל אף את השהות בו ביניהן... על סמך גזירת הכתוב ד"וכסה ענן הקטורת..."...

דודו הגרי"ז לא הסכים עם דבריו, ובמכתב אליו מי"ז באלול תרפ"א שנדפס בסוף ספר חידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם (עמ' 153) הוא טוען בתוקף שההמתנה אינה דין צדדי מהלכות כניסה לקודש-הקודשים אלא דין בעצם מעשה הקטרת הקטורת:

והוא דין מסוים בקטורת של לפני ולפנים... דהוא נלמד מוכסה ענן הקטורת את הכפרת אשר על העדות... ואם כן הוא דין בפ"ע שיתקיים וכסה וגו' והוא מדין המצוה של יום הכיפורים, ואין זה משיעורין של הקטרה בהחפצא של הקטורת, רק דבעינן שיתקיים וכסה וגו' ובהכי נגמר מצותה...

הגרי"ז מחדש כאן חידוש (על פי המבי"ט בקרית ספר על הרמב"ם כאן). הנושא של הפועל "וכסה" אינו הכוהן הגדול, ולכאורה היה ניתן לפרש שהציווי "ונתן את הקטרת על האש לפני ה'" מתייחס לכוהן הגדול, ואילו הפועל "וכסה" מתאר את התוצאה הנלווית לפעולת הכוהן הגדול, ואין כאן הוראה לכוהן הגדול. אולם הגרי"ז שולל את ההבנה הזאת, ומבאר שהתורה מצווה על הכוהן הגדול לדאוג או לוודא שהענן יכסה את הכפורת, וממילא כל עוד הוא לא וידא שזה נעשה, לא הסתיימה עבודת הקטורת, ומכאן חיוב ההמתנה.

אלא שהגרי"ז לא ביאר את טעמו של דבר: מדוע באמת הכוהן הגדול צריך לוודא את הכיסוי של הבית בענן הקטורת ומדוע לא יכול לצאת מתוך הנחה שזה ייעשה?

ונראה להסביר זאת לאור דברינו, שהעלאת עמוד הקטורת נועדה לבקש את השראת השכינה על המקדש, ופיזור העשן בקודש-הקודשים נועד לכסות את השכינה המתגלה. על פי זה ניתן לומר שאם הכוהן הגדול יקטיר את הקטורת ומיד יצא, הרי שייראה הדבר מוזר ביותר: איך שליח עם ישראל בא לבקש את ההתגלות ואת המפגש ומיד עוזב את המקום? מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה?? בקשתו של הכוהן הגדול להתגלות שכינה מחייבת אותו להמתין במקומו כדי לזכות באותה התגלות. אמנם כשהשכינה מתגלית שומה על המקום להיות מכוסה, כפי שאמרנו לעיל, כי לא יראני האדם וחי. לכן הכוהן הגדול שוהה גם כדי לקבל את פני השכינה וגם כדי לוודא שהוא יכול לקבלה עם המיסוך המתאים, ורק בשלב הזה שהעשן מתפשט והשכינה יורדת יכול הכוהן הגדול לצאת את קודש-הקודשים אחר שהצליח להשלים את עבודת הקטורת ולהוריד את השכינה.

התהליך העובר על הכוהן הגדול דומה למה שעבר משה (שמות לג, כא-כג, לפי חז"ל אף זה היה ביום הכיפורים):

וְנִצְבֶּבֶת עַל הַצִּוּר וְהָיָה בְּעֵבֶר כְּבִדִּי וְשָׁמַתִּיךָ בְּנִקְרַת הַצִּוּר וְשִׁפְתֵי כָּפִי עָלֶיךָ עַד עֲבָרִי. וְהִסְרֹתִי אֶת כָּפִי וְרָאִיתָ אֶת אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ.

שהיית הכוהן הגדול בקודש-הקודשים הרי היא מעין התייצבות על הצור להמתין להגעת כבודו של ה', וענן הקטורת הממלא את הבית הוא מעין "ושכתי כפי עליך". ודאי אפוא שהכוהן הגדול לא יוכל לעזוב את קודש-הקודשים לפי שכבודו של הקב"ה מגיע.

לסיכום, נראה שפרטים שונים בעניין עבודת הקטורת ביום הכיפורים מוארים על פי ההבנה שעניינה בקשת הכוהן הגדול לחיבור השמים והארץ, להורדת השכינה מרום מעלה אל בין שני הכרובים, אל עם ישראל שבארץ.

ג. זכר לתכלית עבודת הקטורת ביום הכיפורים בימינו

כמה מלבב הוא ללמוד על יום בשנה שבו כנסת ישראל זוכה להתגלות שכינה ולחיבור עם אביה שבשמים. כמה חסרים אנו היום את הדבר הזה כשאין לנו לא אישים ולא אשם, לא דביר ולא דקה, לא פרוכת ולא כפורת לא קטורת ולא קורבן, כי בעוונותינו חסרנו כל אלה.

אולם ברצוני להציע כי בכל זאת ישנם ביום הכיפורים שבימינו רגעים שיכולים קצת להזכיר את אותם רגעי רצון של כניסת הכוהן הגדול לקודש-הקודשים "אחת בשנה". הרגעים הללו הם רגעי אותה תפילה שאנו מתפללים "אחת בשנה", תפילת נעילה. בתפילה זו ניתן לחוש קרבה מסוימת לשכינה היורדת אלינו. והראיה, בסוף תפילה מיוחדת זו אנו אומרים ז' פעמים "ה' הוא האלהים" כדי ללוות את השכינה חזרה מעלה מעלה שבעה רקיעים, כמובא בפוסקים, והביא את דבריהם המשנה-ברורה (תרכג ס"ק יא).

והנה, גם בתפילת נעילה מצאנו רמז מסוים לקטורת העולה לשמים ולחיבור השמים והארץ. בתלמוד הירושלמי (תענית פ"ד ה"א) מובא שזמן תפילת נעילה הוא "כד תיחמי שימשא בריש דיקלי" – כאשר נראית השמש בראש הדקלים. את זמני שאר התפילות קבעו חכמים באמצעות שעות זמניות או באמצעות רגעים אסטרונומיים מובהקים, כמבואר במשנה בריש פרק רביעי של ברכות. מה עניינו של תיאור הזמן המוזר שנאמר לגבי תפילת נעילה?

והנה, הדקל המוזכר כאן מזכיר לנו את הפועל שראינו לגבי עשן הקטורת "מתמר ועולה". הפועל "מתמר" הוא פועל גזור שם, שמוצאו משם העצם "תמר".⁸ אין ספק שעץ התמר נראה כמו עמוד ישר וגבוה המוצב ארצה וראשו מתקרב השמימה. לפנות ערב השמש שבשמים נראית כמנמיכה והיא נושקת לראשי הדקלים הגבוהים. המפגש הזה שבין השמש היורדת לבין הדקלים המתמרים ועולים הוא מטאפורה למפגש של שמים וארץ, למפגש שבין כנסת ישראל שזיככה את עצמה במהלך כל היום הקדוש ובכך התעלתה כלפי מעלה

8. מילון א' בן יהודה, הערך תמר, הערה 3.

כעץ התמר לבין אביה שבשמים המרכין את שכינתו על פני שבעה רקיעים כדי להשרותה על בניו האהובים.

כבר דרשו חכמים (ויקרא רבה כא, ו) על הפסוק **"בזאת יבא אהרון אל הקודש"** (ויקרא טז, ג):

ר' יודן פתר קריא בכהן גדול בכניסתו לבית קדשי הקדשים... בזכות ישראל (שיר השירים ז) **"זאת קומתך דמתה לתמר"**.

כנסת ישראל נמשלה לתמר, והיא העמוד המתמר מהקטורת בקודש-הקודשים. נראה אפוא שלא סתם נקט הירושלמי בשיעור הזמן המוזר הזה שהחמה בראש הדקלים. זוהי מטאפורה למפגש בין כנסת ישראל שדמתה לתמר לבין השכינה, שהוא עיקרו של יום הכיפורים. בזמן המקדש הוא מסומל בעמוד הקטורת המיתמר ועולה במהלך עבודת הכוהן הגדול, ואילו בהיעדר מקדש הוא נדחה לרגעי סוף היום, רגעים שבהם השכינה יורדת משבעת רקיעיה אל עם ישראל המתעלה לכיוונה, מעין השמש היורדת על ראש הדקלים.

תפילת נעילה שבימינו היא מעין רגע הכניסה לקודש-הקודשים. אבל אין ספק שכנסת ישראל אינה מסתפקת בכך; היא עורגת לקשר אמיתי וחי, היא שואפת לקודש-הקודשים ממש.